

njenih narodov: justitia fundamentum regnorum!

Ali pride obrat? Pride, ker mora priti.

Naša monarhija se nahaja v krizi, kakoršne ni bilo že od časov, ko je bila vržena iz nemške zveze. Iz sedanje krize je pa le en izhod: namesto stare konservativno-centralične Avstrije mora postati nova demokratična Avstrija, ki bo bazirala na avtonomiji narodov.

Balkanska vojna je v zgodovini slovenskega naroda mejnik, ki kaže v lepšo bodočnost. Bliža se velevažen trenotek, ko napoči končno tudi slovenskemu narodu zlata svoboda, ko se enkrat že uresniči njegov ideal narodne avtonomije. Zato z veselim srcem zremo v bodočnost slovenskega naroda. Ta nada nam daje novih moči, da gremo nevstrašeno, s podvojeno silo na delo za svoj narod. V tem znamenju tudi mi enkrat zmagamo.

PROF. DR. L. NIEDERLE:

PROJEKT SLOVANSKE NARODOPISNE RAZSTAVE.

SLOVANSKO SELO.¹⁾

Projektirana slovanska narodopisna razstava ima vsebovati posebno važen oddelek: razstavno slovansko selo, namreč iz biro hiš in narodnih stavb, karakterističnih za posamezne narode in združenih v skupine v podobi sel. Če pokaže sistematična razstava ne le to, kar je karakterističnega, ampak predvsem to, kar je posebnega in izrednega v posameznih področjih in trenotkih slovanskega bivališča, ima selo manj ekskluziven značaj, a zato bližji in intimnejši, hoteč predočiti bivališče tako, kakoršno vidimo v normalnem življenju ter celo. — To so celotne slike normalnega življenja in v navadnem miljeju, ki nam verno predočujejo iz tega ali onega kraja hišo ali dvor, oživljen od pristojnih gospodarjev. Seveda, če se že predoči, je treba poznati vse stanovanje in izbrati iz njega ravno to, kar je v njem tipičnega in normalnega,

¹⁾ Ta članek je obenem izšel tudi v češkem originalu. Avtor je slovanskemu občinstvu že znan po svojem „Slovanskem svetu.“

ne pa to, kar nosi na sebi ekskluziven znak, kar je posebno ali izvenredno.

Sestaviti to sliko ni lahka naloga. V celoti je malo obdelanega, ali pa so dela tako nepristopna, da imajo morda posamezni raziskovalci izvrsten pregled čez svoj material — to velja n. pr. o Rusiji ali Balkanu — toda celotne slike ni, in ovladati vso slovansko snov, razporediti jo po notranji in zunanji zvezi, izbrati iz nje, kar je za vse Slovane pomenljivo in važno, ter to, kar je važno in tipično za posamezne narode z ozirom na druge, razločiti v tem, kar je staro in izvirno od novega in tujega in računati pri tem z danimi finančnimi razmerami — kajti za razstavo je treba delati vedno le omejeno izbiro — pa tako, da je celota vendarle sorazmerno razčlenjena in v svojem celotnem razvoju predočena, to vse je zelo težka naloga, katere ni lahko rešiti in ki je danes posameznik morda niti ne more izvršiti. Toda ker je nujno potrebno, da položi nekdo vsaj temelj temu delu, ki se potem lahko poveri, spopolni in popravi, poskusim to jaz v tem spisu. Če bi tudi vsled morebitnih neugodnih okolščin ne prišlo do slovanske razstave v Pragi l. 1916, pride do nje sčasoma gotovo drugje, najbrže v Petrogradu ali v Moskvi, kajti taka razstava ostane za bodočnost vedno eden izmed glavnih izrazov ne sicer slovanske politike in slovanske vzajemnosti, pa vsaj slovanske vede. In tu bode, mislim, projekt, ki ga za Prago sestavljamo, vedno tudi drugod dobrodošel, ker bo povsod lahko služil za izhodišče, iz katerega bo možno iziti novim razmeram primerno ter popravljati in delati dalje. Zato ne velja ta članek samo projektirani praški razstavi, temveč vsaki slovanski narodopisni razstavi sploh.

Če hočemo, da ponudi razstavno selo pravičen pregled stanovanjskih tipov in da bode prava etnografična slika slovanskega stanovanja, jo je treba sestaviti z ozirom na razvojni princip, namreč: zavedati se pri tem, kaj je bilo temelj slovanski hiši in kako so se iz tega temelja potem dalje razvile vse vrste hiš, ki danes karakterizirajo posamezne narode ali posamezne kraje slovanske. Da pojмимо to pravilno, natančno in do podrobnosti, bi bilo treba poznati podrobno in natančno i današnje tipe i njihov zgodovinski razvoj izza najstarejših dob. Ali v obeh smereh še spoznanje slovanske hiše izdaleka ni popolno in poglobitve našega znanja in ovladanja celote pričakujemo glede marsičesa šele od razstavnih del. V študiju zgodovinskega razvoja so nas prehiteli celo Nemci in kolikor se tiče zgodovine slovanske hiše same — navajam vsaj imena R. Henninga, A. Meitzena, Rud. Meringerja.

K. Rhamma. A tudi v drugi smeri je bilo dozdej razmeroma zelo malo storjeno, kajti zelo obširna polja slovanskega svetá še ostanejo neobdelana in neznana. Najbolje še poznamo slovensko in češko ozemlje, kateremu se pridružuje v zadnjem času tudi Srbija z znamenitim zbornikom „Naselja srpskih zemalja“, izdanim po načrtu in pod vodstvom prof. J. Cvijića v Belgradu tako sistematično in tako čilo, da bodo v kratkem pokrajine med Timokom, Skopljem in Jadranskim morjem relativno morda najbolj znane od vsega slovanskega sveta. Dovolj se je pisalo o poljski hiši, toda nesistematično, tako, da si še dozdej ni mogoče ustvariti natančne, celotne slike in še manj vemo o Rusiji, o kateri bi mi na zapadu vedeli prav malo, če bi ne bilo nedavnega vestnega in ogromnega dela Rhammovega, ki je zbralo skoro vse, kar je bilo še izven Rusije pristopnega od tega materiala. Najmanj poznamo Bolgarijo in bila bi res hvaležna in bolgarske akademije ali sofjskega naučnega ministrstva vredna naloga, organizirati podobno popisno delo, kakoršno je ustvaril zemljepisni zavod belgrajskega vseučilišča za sosedno Srbijo.

Navajam vse to že vnaprej, da se vidi — kar je specialistom itak znano — da je nemogoče podati danes — in še dolgo ne bode — dovršeno sliko in pregled tipov slovanske hiše. Treba se je torej zadovoljiti s tem, kar je na razpolago. Ali končno danes tega ni tako malo, da bi iz tega ne nastala slika, ki sicer bodoče raziskovanje v detajlih popravi in spopolni, ki pa konec koncev v svoji celoti in v glavnih risih ne bo podlegla znatnim spremembam.

* * *

Staroslovanska hiša je izšla iz čisto priprostih temeljev. Najstarejša hiša, ki jo moremo zasledovati po zgodovinski, lingvistični in arheološki poti, je bila podzemeljska (morda 1 — 2 m v zemljo vgreznjena) kôča z enim večjim prostorom, v katerem je plapolal ogenj na ognjišču, prikrita s špičasto ali grebenčasto streho in opremljena s pokritim vhodom v notranjščino. To je bil nekako tip t. z. zemnice, ki je bila razširjena pri priprostem slovanskem ljudstvu do polovice I. tisočletja po Kr. In zelo zanimiv pojav je, da so se kljub vsemu napredku civilizacije, ki je medtem ovladala Evropo, še dozdej ohranili taki primitivni tipi bivališč, n. pr. v Srbiji in Bolgariji (burdel), v Rusiji (zemljanka), da celó pri nas v kopaničarskih Karpatih in gotovo bo ena izmed prvih nalog razstave, da jih predoči pri posameznih narodnih oddelkih.

Tekom I. tisočletja po Kr. in zlasti okrog njega polovice, so se Slovani, ki so poprej še napol nomadizirali, ustalili v trdnih

naselbinah, vsled česar je nastala tudi nova perioda njihovega dóma. Bivališče je pri tem doživelo celo vrsto sprememb deloma v čisto notranjem razvoju, sovisečem z utrjenjem selišč. Stavilo se je z večjimi stroški in za stalno, bilo je vzdignjeno nad površje zemlje, nastala je potreba razčleniti je odznotraj in zavarovati je trdneje odzunaj. Na drugi strani pa je občutilo silen vpliv tujega in sicer germanskega zapada, vsled katerega se je pomalem spreminjal notranji prostor z ognjiščem v novo „izbo“ s pečjó. Postanek in izvir posameznih teh detajlov še ni popolnoma znana, spada (tako vsaj mislim iz nekoliko razlogov) menda v drugo polovico I. tisočletja. Vsled vsega tega je nastala iz prvotne priproste zemnice ali zemljanke z enim ognjiščnim prostorom — hiša, postavljena nad površje zemlje s pletenimi in ometanimi stenami ali pa zvezanimi (spojenimi) iz trávov (v stebre in v zvezo), ki je imel znotraj večjo izbo z dvermi na pročelni strani in poleg dveri peč, iz katere se je kadil dim po izbi v podstrešje in skozi strešno odprtino ven (t. z. „dimnice“).

Pred izbo se je razvila „priklet“ ali „vêža“, (stsl. senj ali tudi pritvor).

Tudi ta drugi osnovni tip enodelne (enoprostorne) dimnice se drži žilavo do današnjega dne. Do XIX. stoletja je bil še na mnogih mestih razširjen in še le v tekočem stoletju je hitro ginil. Samo Balkan je ostal v svojem jedru na starejši stopnji, ker tamošnja „kuća“ ni podlegla vplivu germanske izbe s pečjo in je ohranila v celoti (izvzemši seveda nove stavbe) prvotni ognjiščni tip, kakoršnega so si prinesli Slovani tam iz severne pradolovine v preteku I. do II. stoletja po Kr.

Tretja velika perioda daljšega razvoja se je začela nekako koncem I. tisočletja in je trajala do minolega stoletja. Je dolga in ne moremo je zasedaj podrobneje deliti. V njo spada ne le razvoj knežjih dvorcev, grajskih ter mestnih hiš, temveč tudi zelo raznolični in komplicirani razvoj ljudskega domovja selskega. To se je vršilo deloma vsled notranje samorodne diferenciacije, deloma vsled tujih vplivov. Pri tem lahko opazujemo zlasti te - le močne vplivne struje in iz tega nastala značilna ozemlja:

1. Ves zapad Slovanstva je podlegel vplivu frankovske (gornjenemške) hiše vse do severnih baltskih pokrajin, ki so
2. prevzele več iz karakteristike saškega tipa,
3. razsežno ozemlje ruskega severa je podleglo nordijskemu vplivu, ne sicer v tej meri, kakor sodi Rhamm, a vedar v taki, da je vsled njega severna velikoruska hiša precej različna od južnoruske in zapadne;

4. na jugu so končno zopet delovali avtohtonski in rimsko-bizantinski vplivi, ali ta poslednji vpliv še dozdej ni bliže osvetljen.

Najvažnejše se zdi prvo in tretje ozemlje. S frankovskih vzorov je prevzela slovanska kmetska hiša:

- a) novo ognjišče v vežo ali „senj“ (postanek huhinje¹⁾;
- b) glinasto peč v izbo;
- c) kurjenje peči (krušne in sobne) iz veže oziroma kuhinje;
- d) kamro¹⁾ (sobo) in

e) vrsto drugih drobnih detajlov v orodju in v nazivoslovju Česka, lužiška in slovenska hiša je skoro povsodi (razun nekaterih izjem v gorah) pod tem vplivom, poljska samo deloma na zapadu; ruska je ostala malone nedotaknjena (izvzemši stare nemške kolonije in njih okolice, n. pr. v jekaterinoslavski guberniji). Zelo zanimivo sliko nudi slovanski Balkan, kjer zamoremo zasledovati, kako so se šele v teku minolega in tekočega stoletja stari tipi „kuće“ z ognjiščem spreminjali v nove, ne sicer več frankovske, ampak „moderne“ s tem, da so pritegovale h „kući“ še „sobo“ s pečjo (foruna, peč) in druge detajle, z vrsto novih sobic in da so spreminjale staro „kućo“ v kuhinjo.

Kaj vse je prevzela ruska, posebno velikoruska hiša od nordijskih vzorov (osobito po posredovanju normanskih Rusov v poslednjih stoletjih I. tisočletja po Kr.), ne moremo reči z gotovostjo. Vsota „izposojenj“, ki jo navaja K. Rahmm, je prevelika in treba bo iz tega marsikaj izpustiti. Ali drugače o tem vplivu ni treba dvomiti in zdi se, da se mu ima zahvaliti velikoruska hiša zvišanje v nadstropje in druge detajle znotraj izbe doloma s tem združene. Naj si že bo temu kakorkoli, gotovo je, da je v severni polovici Rusije nastalo čisto posebno ozemlje velikoruske hiše, ki se kaže osobito v t. zv. etažnem tipu novgorodsko-arhangelskem z nadstropjem z zanimivo leseno arhitekturo. Nje meje je prvi določil Rhamm.

Če imamo pred očmi te glavne razvojne rise in dalje to, dokod in kako se je v njih okviru tvorila še vrsta drugih manjših lokalnih podtipov, značilnih za gotove slovanske kraje ali plemena, si zamoremo sestaviti menda sledeči seznam tipov in pod-

¹⁾ Treba pa je pripomniti, da je slovanska hiša dospevala medtem tudi drugod popolnoma samostojno k razvoju kamre, t. j. novega stanovanjskega prostora, toda hladnega, ki je služil obenem za skladišče raznih potrebščin. To se je vršilo s pripajanjem staroslovanske kleti k hiši. „Klet“ je bila prvotno stavba za živila, stoječa izven hiše in že odzdavna znotraj razdeljena na pritličje in nadstropje. (Op. pis.)

tipov, ki bi bilo primerno jih predočiti na slovanski narodopisni razstavi, če ima v njej biti „slovansko selo“ (ali bolje rečeno „slovanska sela“) slika celega razvoja. Iziti hočemo iz Rusije in Poljske, kjer je zibelka in središče slovanske hiše.

I. RUSI.

Tu je treba pred vsem tudi na razstavi razložiti velikorusko ozemlje od maloruskega in v velikoruskem dve daljši zemlji: severno z novgorodsko-arhangeljskim tipom etažne hiše in južno s pritlično hišo, ki se bliža maloruskemu tipu (in vobče staroslovanskemu) h kateremu spada tudi beloruska hiša.

V severnem velikoruskem ozemlju, karakteriziranem po hiši z nadstropjem s ščitom na ulico in v nji s tremi tipičnimi okni imamo pred vsem na zapadu posebni novgorodski tip v ožjem pomenu besede z oddeljenim dvorom in dalje na vzhod in sever dva druga, ki se ločita v tem, da je pri njiju etažno stanovanje spojeno v eno veliko zvezo z gospodarskimi poslopji; v njih je vse nekako pod eno veliko streho. Pri teh zvezah je razločil Rhamm¹⁾ dva tipa v oddeljenih ozemljih; pri enem je hiša združena z dvorom v smeri dolžine, torej v eni vrsti (v gub. arhangeljski, oloneški in vologodski), pri drugem vzadaj na širino, v dveh vrstah, tako da so ščiti v eni ploskvi (tako posebno v gub. jaroslavski, vologodski in kostromski). — To se prvi trije tipi, ki se naj predočijo s celim dvoriščem, pri čemer bi bilo pri novgorodskem dobro predočiti tudi karakteristično krito gumno s sušilnico (riga) s pečjo ali manjši „ovin“ brez peči²⁾.

K tem trem severnim velikoruskim tipom se pa pridružuje južna velikoruska hiša iz gubernije tulske ali orlovske, ki tvori prehod deloma k beloruski deloma k maloruski pritlični hiši brez navpičnega ščita s streho na štiri okope in pokrito s slamo, stoječo s podolgasto steno na ulico (Rhamm 146).

V celi južni in jugozapadni Rusiji vlada en osnoven tip, podoben prej imenovanemu in deloma odgovarjajoč prastarim razmeram (Rhamm 134 sl.) To je beloruska in maloruska „chata“,*) nizka, pritlična, s slamnato streho, od zunaj in odznotraj ometana z ilovico in pobeljena, najsi bode postavljena v stebre ali na vezavo (navskriž) s temeljno trodelno osnovo s kamro, vežo („senjo“) in chato (izbo, v kateri je karakteristična peč in poleg nje

¹⁾ K. Rahmm, Germ. Altertümer aus d. slaw. finn. Urheimat. I. (Brunšvig 1910) 17 sl.

²⁾ Prim. vzor v Živ. Star. IX. 246.

*) Izgovarjaj „hata“.

pol (oder za spanje) pri steni. Ta tip bi imel biti zastopan vsaj 1. iz Belorusije, pri katerem bi bilo najprimernejše postaviti tudi belorusko parno kopel („banja“). — 2. iz Malorusije od Kijeva in morda tudi 3. iz poltavske Ukrajine, 4. s kozaško postajo od Kubani¹⁾, 5. z malo stepno koč iz naphanih (natlačenih) sten [„mazanka“, „chata na topor“]. Od tipične ukrajinske chate se razločujejo rusinske gorjanske stavbe v Karpatih, ki se naslanjajo na slovaški in poljski gorski tip. Zadostovalo bi predstaviti kmetijo herculsko od gornjega Pruta ali iz Marmaroša s celo notrajščino, v posebnem umetniškem slogu bogato okrašeno.

Kot prastari osnovni tip ruski sploh bi spadala sem še „zemljanka“ iz Podneprija in gotovo bi zelo zanimalo javnost, ako bi se najboljši poznavalec ruski V. Chwojka (naš rojak), kustos kijevskega muzeja, odločil predočiti na razstavi tudi rekonstrukcijo ene izmed slovanskih hiš iz X.—XI. stoletja, ki jih je on izkopal, n. pr. iz Kijeva ali iz Belgoroda.

To bi bilo v celem število za Ruse 13—14 kmetjskih hiš in dvorcev, v sili bi se lahko izpustili pač 3—4 bolj postranski tipi.

II. POLJAKI.

Večje preglavice nam dela prireditve primerne izbere poljskih hiš, ker vzlic znatni vrsti drobnih del ni, kakor vem, celotnega pregleda s potrebnim ločenjem vseh tipov, ki so se na Poljskem razvili. Celo Kartowicz je razločeval v spisu „Chata polska“ (Varš. 1884) še popolnoma nezadostno, bolje je delil Puszet, a pri njem je prevladoval pri tem konstruktivni in ne etnografski ter razvojni vidik.²⁾

Na Poljskem imamo pred vsem mestoma, zlasti v podkarpatskem pasu še ohranjen primitivni tip dimnice („kurna chata“) z eno izbo; iz njega bo treba od nekod vzeti vzgled, in sicer tipa, ki ima samo izbo in „senj“ (vežo), brez kamre, torej ne v Puszetovem smislu. Drugače pa vidimo, da prevladujejo po vsej Poljski razvitejše hiše, bodisi s kamro poleg senji, ali pa z drugo izbo od prve „črne“, imenovano „belo“ ali „svetlo“ izbo, — torej tip, ki ga imenuje Puszet simetrično — dvoizben. Tega bo treba predočiti pred vsem s hišo iz „Podhala“, tem najkrasnejšim produktom poljskega stavbarstva in sploh ljudske umetnosti z ohranjenimi gotiškimi vplivi, o kateri pravi Matlakowski, da kaže

¹⁾ To bi mogla seveda dopolniti tudi velikoruska kozaška postaja tereška.

²⁾ Puszet L.; Studya nad polskim budownictwem drevnianem I. (Krakov 1903).

obenem ideal logične konstrukcije v vsakem svojem detajlu. Vzorov po delu VI. Matlakowskega „Budownictwo ludowe na Podhalu“ (Krakov 1892) ne bo manjkalo.

Od ostalih oblik, razvitih na Poljskem, je najbolj severni tip kujavsko-mazursko-primorski s tipično lopo s stebri v ščitu, katere bi bilo treba predočiti vsaj s priprosto kujavsko kočjo od Wielunia na Noteči z ogleno lopo (*przyłap*) in obširnim dvorcem iz Pomorja (kašubskim), n. pr. od Leborka, eventuelno tudi z dvorcem iz pruske Mazovije, n. pr. od Olecka.¹⁾

Prim. tudi vzore v delu K. Mokłowskega: *Sztuka ludowa w Polsce I.* (Lwów 1893) 290 nsl. K tem bi se ugodno prilegala lična chata Kupijev iz ostrolęške puste (Mokłowski 293). Dalje bi se spodobilo vzeti iz Velikopoljske vsaj še dva tipa s Poznanjskega, eden starejši, postavljen iz glinastih (ilovih) sten ali „*w szachurec*“, ki ga smatra v tem kraju za izviren, drugi novejši zidani w mur pruski in kako chato od izhoda iz poljskega Podlesja. Iz Malopoljske bi kazalo vzeti še šlesko hišo, ki se je razvila pod nemškim vplivom.

Končno bi bila neogibno dopolnilo poljskega oddelka še malomestna lesena hiša, z lopo in karakteristično lično izdelano loggio (*wystawa*) v ščitu, nekako te vrste, kakor jo je orisal pred leti Matejko iz Wisnicza poleg Krakova (pred požarom tega mesta) ali V. Gerson iz Piotrkówa. Krasne vzore nahajamo n. pr. v Jaklonovu in vobče v okolici Kołomyje.²⁾

V celem za poljsko IO—II tipov.

III. LUŽICA.

V mali Lužici gospoduje zopet en osnoven tip — frankovski, ali velike etnografske razlike, ki sploh dele Gornjo in Dolnjo Lužico in zlasti severna Blata od Gornje Lužice na jugu, nas navažajo k temu, da predočimo tip iz obeh dežel, eden gornjelužiški in eden blatski, stesani, v katerem se je ohranila, kakor se zdi, starejša oblika, kakor imajo Blata sploh v sebi več starinskega. Z juga bi se lahko vzela kočja n. pr. iz Krjebje ali Milorazi, Trělna, iz Dolnje Lužice kako stanovanje z zanimivo kamro z nadstropjem iz Bórkev ali Janšojcev.³⁾

¹⁾ Detleisen: *Bäuernhäuser und Holzkirchen aus Ostpreisen*, (Berlin 1811) tab. 14.

²⁾ Prim. Mokłowski, *Sztuka* 448 sl. in Gloger, *Budownictwo drzewne w dawnej Polsce I.* (Varš. 1907-09) 211 sl.

³⁾ Prim. Černý A., *Wobydl. luž. Serbov* (Budyšin 1889) 10.

IV. ČEHI IN SLOVAKI.

Za spoznanje češkoslovaške hiše smo si pridobili neprecenljive izkušnje na narodopisni razstavi l. 1895, katere so bile spopolnjene z vrsto poznejših študij tako, da poznamo češko hišo in njen razvoj relativno zelo dobro. Skoro vse naše ozemlje je podleglo vplivu sosedne nemške hiše; češka hiša ima frankovski temelj, ki je ločen le po lokalnih ali plemenskih ozemljih na vrsto tipov.

Toda poleg tega so se ohranile tudi pri nas še stare izvirne domače oblike brez tujega vpliva, da celó najprimitivnejše oblike, ki na razstavi ne smejo manjkati, tembolj, ker ravno one niso bile zastopane l. 1895. — To je predvsem kopaničarska žemnica skoro prehistoričnega značaja, kakoršna se nahaja še v nekterih ostankih na moravski strani Karpatov v Lopeniku ali na Žitkovi (številneje na drugi, ogrski strani) in dalje enodelna dimnica, katere vzor bi se lahko vzel zopet iz Kopanic ali pa iz sosednega Valaškega.

Izmed ostalih lokalnih oblik frankovskega tipa bi bilo primerno s Češkega predočiti sledeče: 1. hodski dvorec s starinskim značajem in z zanimivim „sрубom“, 2. srednječeški od Plznja ali od Prage, 3. slanski, zeló podlegli vplivom sosedne nemške tektonike, 4. podkrkonoški pritlični ali z nadstropjem in obenem nekaj zgled naše najkrasnejše arhitektonske ornamentike in 5. ograjeni, na trdnjevo spominjajoči dvorec z vzhodnega Češkega, s češkomoravske višočine. Z Morave in iz Šlezije zadostuje, če se predstavi 1. hanaški „grunt“, kot prototip bogate in široke Hane, 2. star dvorec z dolnjega Slovaškega (na Moravskem) s pristavljeno kamro in „žudrom“ s pripadajočimi gospodarskimi poslopji in s pripojeno sušilnico, kakor sem ga popisal v Vestniku Národopisném 1912 (ta starinski tip sploh ni bil na narodopisni razstavi l. 1895), 3. modernejšo poslikano kočo iz Podlužja, od severa pa 4. laškotešinsko kočo iz Orlove in 5. kak dvorec s „sрубom“ iz opavske Šlezije.

Valaška fogtija (valpetija) (č. „fojtstvi“), znana z razstave l. 1895, bi mogla biti tokrat, dasi je tipična, nadomeščena z dvorcem iz ogrskih Karpatov, n. pr. iz Orave, kateremu bi bilo treba iz Ogrske pridružiti iznova zanimivo hišo iz Čičman v Nitri in morda kak bogatejši tip iz Podonovja, iz okolice Požuna (Prešpurka). V celem bi bilo s Češkega 12 in z ogrskega Slovaškega 3 stavbe, število proti onemu na narodopisni razstavi češkoslovanski sicer omejeno, kajti v okviru cele slovanske raz-

stave ni možno iti dalje, ali zato bi bilo dopolnjeno z novimi in važnimi tipi. Sicer pa bi se tudi tu utegnilo podano število po potrebi zmanjšati n. pr. za srednječeški, slanski in prešpurški dvorec.

V. SLOVENCİ.

Po zaslugi številnih del M. Murka, J. Bünkerja in J. Lokarja poznamo razmeroma zelo dobro tudi glavne oblike slovenske hiše, ki podlega sicer visokonemškemu vzorom, tja do južnega primorskega ozemlja, kjer tudi slovenska hiša spada k romanskemu „jadranskemu“ tipu. Na razstavi bi bilo treba predstaviti predvsem dimnico z južnega Štajerskega ali spodnjega Koroškega, pri kateri se je ohranilo še pri peči v izbi odprto ognjišče namesto glinaste peči. Sicer pa je zanimivo, da se je ta prastari tip vzdržal ravno na meji najsilnejšega slovenskonemškega boja in da so ga ohranili celo ponemčeni kraji, n. pr. v Pomurju blizu Maribora. Nadaljnja številka naj bi bila razsežna planinska hiša z Gorenjskega, n. pr. iz Bohinja s pripadajočo pastirsko kočjo vred. Ta tip ima ognjišče v „vêži“ in kotel nad njim, v izbi pa glinasto peč. S Spodnjega Štajerskega ali pa z Dolenjskega bi kazalo nadalje predočiti: malo hišico z vinogradov (hišek), eventuelno tudi od Lokarja opisano hišo iz Bele Krajine, ki kaže prehod k Hrvatski in končno z Goriškega že omenjeni romanski tip, zidani ter s plosko streho in s „kominom“. V celem s Slovenskega 6 tipov, event. vsaj 4 (brez „hišk“ in belokranjske hiše).

VI. SRBI IN HRVATJE.

S srbsko hišo smo se seznanili v poslednjih letih jako dobro, na hvalo že zgoraj omenjenega Cvijičevega zbornika „Naselja srpskih zemalja“. Opirajoč se na ta material, bi zamogli predstaviti srbsko hišo, ki se je v raznih krajih Srbije — ne vštevši zasedaj Hrvatske — razvil v dolgo vrsto tipov, nekako takó-le:

Srbi so ohranili predvsem dosti tipov, ki nam predstavljajo konservirane najprimitivnejše oblike. To so pastirske „kolibe“, nadalje starinska na pol pod zemljo se nahajajoča vaška bivališča, pokrita s trato ali s skorjo, t. zv. sibare, krivače, lubare in dalje stožčasti savardaki in dubirogi s „torom“ vred za živino. Nahajamo je še na mnogih krajih Srbije ali pa vsaj kake spomine na-nje. Utegnila bi se vzeti n. pr. tudi krivača („krivulja“) iz Levče pri Moravi (Naselja II. 467), savardak iz Drobňakov (Nas. I. tab. 17, 21), koliba bodisi hercegovsko-črnogorska, dragačevska ali pa vzhodnosrbska (pojata).

Drugo serijo tipov nudi kuća domačega izvira, na raznih stopnjah razvoja in po krajih diferencirana. Sem bi spadal zlasti stari tip z enodelno kočo brez sobe, n. pr. s slamo pokrita „bronnara“ iz Dragačeva (Nas. I. 60), kamenita kuća iz Bilečkega v južni Hercegovini, v kateri zopet nahajamo zelo zanimive početke notranje delitve s pomočjo pregrad (Nas. II. 732). Ta južni hercegovski tip se šteje že k romanskemu tipu.

V tretji seriji imamo pred seboj novejšje kuće, ki imajo razvito „sobo“ s pečjo poleg prave kuće (kuhinja). Te bi imele biti zastopane 1. po tipu bosanske hiše, kakoršnega poznamo iz Meringerjevih del, dalje 2. po tipu kuće z nadstropjem (nadmagazom z izbo), s Črne gore, n. pr. iz Vasojevićev (Nas. II. tab. 42, 43), 3. po šumadijskem tipu (s celim dvorom), n. pr. iz Dragačeva (Nas. I. tab. 14), 4. po novejšem moravskem — nemškega značaja (prečanska kuća nemačkog kroja), ki je prešel z Ogrskega (Nas. II. 932) in po vardarskem tipu, ki prevladuje v celem zgornjem Povardarju tja do Dibre.

K temu je treba privrstiti kot posebno razvitejšje oblike kamenito „kulo“ hercegovsko, n. p. „lepo“ kulo iz Drobnjakov (Nas. I. tab. 19), ali pa krasne vzore visoke begovske kule iz Babušnićev (Nas. II. tab. 36), iz Kovačev in iz Bačeva pri Sarajevu (Nas. V. tab. 13, 14) ali pa iz Tasovčičev v stolačkem kraju (Nas. VI. tab. 12) in potem kak tipičen konak mohamedanskih begov ali agov z nadstropjem („čardakom“), z balkonom („divanhano“), „haremlukom“ in poleg stoječo kuhinjo („mutvak“).

Krasne vzore begovske kuće nudi n. pr. Trebinj v Hercegovini (Nas. II. tab. 28) ali pa selo Rajnovci ter Brijesće blizu Sarajeva z zelo dobrim aginskim čardakom (Nas. V. tab. 4, 13). Druge vzore hiš z nadstropjem in odprto divanhano navaja tudi Meringer iz Mostarja, Travnika in iz Novih¹⁾.

K tej bogatosti srbskih hiš na Balkanu se pridružuje sedaj serija hiš iz Dalmacije, Hrvatske in vzhodne Slavonije, od katerih posebno zadnje vzbujajo velik interes radi svoje razvite umetniške strani. Držimo se dela „Hrv. gradevni oblici“, izdanega od hrvatskih arhitektov v Zagrebu (1905—09), pridali bi odtod v razstavo predvsem eno imenitno okrašeno srbsko kučo sremsko iz Mitrovice ali iz Batajnice, Prozora (Obl. tab. 2, 41, 42) z „ambarjem“ iz Opavice ali Erdevika (tab. 21, 46) in s kakim malim čardakom iz Boljevcev ali z Belega Brda (tab. 45, 35), vse okrašene z lepimi rezbarijami.

¹⁾ Volksth. Haus in Bosnien (Wiss. Mith. Bosn. VII 272, 273, 279, 282 sl.)

Iz pravega hrvatskega ozemlja, ki se drugače s svojo notranjo opremo nagiba na severu k frankovskemu, pri morju in na jugu pa k romanskemu tipu, bi spadala sem nadalje 1. kamenita kuća iz severne Dalmacije, pri kateri je soba dvignjena v prvo nadstropje nad klet („konoba“), n. pr. od Solina (obl. tab. 10). 2. ribiška kôča od Kotor, 3. etažna lesena stavba iz zagrebske županije z zunanjimi stopnicami na balkon in v „trijem“, n. pr. iz Bukevja ali iz Siska ali iz Mart. Vesi (obl. tab. 8, 16) in 4. pritlična hiša z verando izrezano v sprednji steni in z lično poslikano vežo („ulaz“, „politana“), iz zagrebske županije n. pr. iz Petakov, Trnave ali iz Gaja (obl. tab. 38, 43, 18).

K tem bivališčem srbohrvatskega ljudstva pa bilo treba še dodati neizmerno zanimiv tip, naravnost prehistoričen, — stavbo na kolih („sojenica“) s savskega pobrežja, n. pr. iz Broda ali pa iz Dolnje Doline in kak potočni mlin („mlin na stupe“) iz sunjske okolice. V celem bi obsegal srbohrvaški oddelek 19, a pri potrebni restrikciji kakih 16—17 objektov, torej znatno število, a treba je takoj pripomniti, da bi velik njih del povzročal le male stroške.¹⁾

VII. BOLGARI.

Bolgarsko hišo poznamo jako malo iz literature. Pri njej je treba zlasti razločevati planinske (gorske) tipe od tipov v ravnini in severnobolgarski nižini. Za prvo vrsto je v sev.-zap. Bolgariji karakterističen „burdel“ („bordel“), to je ravna podzemeljska bajta, v kateri prebivajo največ cigani in nekaj boljša „iža“ ali „kâšta ú-zem“, zopet podzemeljska, znotraj že diferencirana.

Vzor bi se lahko vzel iz plevenskega ali lomskega okraja. K temu bi se pridružil še tip slamnate bajte nad zemljo („kâšta ná-zem“) z ajbkom v ozemlju med Vranjo in Kjustendilom (Srp. Etn. Zb. XVIII. slika 16—18), ali pa od Vrača, Bělogradčika. Nadalnje planinske kočice bi bilo treba vzeti z Rodope, in sicer staroselski tip, ki prevladuje v malih selih, kakor tudi novejši „gradski“ (iz velikih sel), vse iz kamena, z nadstropjem, pokritim s slamo ali s kamenitimi ploščami²⁾, dalje tip iz Srednje Gore od

¹⁾ Prof. Ant. Jiroušek, ki ima zaslugo za neučesničen načrt hrvatske narodopisne razstave (projekt. v Zagreb l. 1911) v tem, da je izdelal za njo podroben program (Osnova za hrv. pučku izložbu. Zagreb 1901) je predlagal celo samo za hrvatsko-dalm.-bos. ozemlje 16 hiš, — število s katerim seveda za celotno slovansko razstavo ni možno operirati, ravno tako kakor s češko-slovaškimi objekti naše razstave iz l. 1895.

²⁾ Dečev: Sbornik za nar. umoty. XIX. Mat. 4.

Katta, Tiča ali Drenova, zanimiv tudi od umetniške plati, eden ali dva tipa iz zapadne ali južne Makedonije (od Ohride ali Soluna) in makedonski (rumelski) „han“. Razun tega je seveda neizogibna še gorska pastirska „koliba“ in kamenita „mandra“ s košaro, s katerimi nas je seznanil Dečev (l. c. 43, 49).

Ker pa smo se tudi drugod ozirali eventualno tudi k tipični starinski mestni hiši, bi bilo seveda umestno tudi ta selska bivališča dopolniti s karakterističnim tipom, n. pr. iz Tirnova in seveda tudi z zanimivim rečnim mlinom iz sofjske okolice. V cellem II—12 objektov.

V koliko bi se k seriji ljudskih (kmetskih) tipov pripajale tudi karakteristične mestne hiše, je za projekt razstave predvsem finančno vprašanje. Isto velja še v večji meri o vaških cerkvah in zvonikih. Ali jaz bi smatral te stavbe za absolutno potrebne za razstavo ne le zaradi zvišanja slikovitosti in raznoličnosti celotne slike, ampak tudi zato, ker je taka vaška cerkev zrastle z življenjem kmetskega ljudstva ter je potrebno dopolnilo tako zunanjih vaških pogledov in obrisov, kakor tudi njih notranje bitnosti. Staviti cerkvice pri vseh plemenskih skupinah bi bilo menda nad financijelne moči razstave. Zadostovala bi, mislim, ena za češko-slovaško skupino (iz Šlezije ali s Slovaškega), rusinsko (iz Karpátov, n. pr. iz Ondavke ali iz Gornje Polánke v Šaryši), velikorusko in srbsko. Srbski zidani monastir bi bil gotovo znamenit okrasek in morda bi zaradi sicer prevelikih stroškov zadostovalo, če bi se vzel za vzor kak manjši n. pr. iz Kučevišta ali iz Gornjan v Skopski Črni gori (Nas. III. tab. 30, 32). Manjša džamija z minaretom bi utegnila representirati bodisi mohamedanske Srbe iz Bosne ali pa bolgarske Pemáke z Rodope. Drugje bi lahko bili lepi starinski zvoniki, kakršnih poznamo n. pr. iz Poljske celo vrsto in to jako lepih.¹⁾

Kot dopolnilo, ki bi stalo izven slovanskega sela, namerava praški komité postaviti kos stare Moskve iz XVI.—XVII. stoletja s karakteristično leseno arhitekturo, obdano z impozantno in slikovito leseno bastijo s stolpi in vrati, nekako v tej obliki, kakor se je ohranila n. pr. v Sibiriji pri mestu.

Za sredino te moskevske slike bi bila najbolj prikladna kopija stare bojarske hiše, opremljene odznotraj po načinu in štilu dotične dobe in pristopne občinstvu, da si jo ogleda (kar bi pri ostalih hišah stare Moskve odpadlo). Izprva se je mislilo na kopijo znamenite hiše Romanovih, te znane moskevske atrakcije. Ali ta

¹⁾ Mokłowski, Sztuka.

hiša ni pravilno rekonstruirana in je tudi zvezana s prevelikimi stroški, tako da bi se bolj priporočalo vzeti drug vzor, katerega izbiranje bi bilo pripuščeno seveda ruskemu komitetu.

Paralela k temu bi bil pač znani tipični plemiški dvorec poljski, bodisi z empirovo loggio na stebrih (iz ruske Poljske n. pr. od Piotrkowa¹⁾), ali pa še boljše stari, leseni, katerega krasni in slikoviti vzori so se ohranili n. pr. v Czarnożyłach pri Wieluni iz XVI. stoletja ali v Ciepielewu v gub. radomski (nekdanja lastnina knezov Sanguszkov) ali iz nadnarvanskega Podlasja.²⁾

V celem bi bilo torej treba, kakor je videti, za ta projekt slovanskega razstavnega sela, razun Moskve in poljskega dvorca, okoli 84 event. 70 stavb razne velikosti in cene. Za kakih 20 objektov bi bili stroški minimalni, ali enako število bi bilo zopet dražje. Celoto bi cenil na pol milijona kron. Ako bi finančna sredstva razstave ne zadostovala niti za manjšo tu navedeno serijo poslopij, bi bilo treba seveda jo še skržiti, in sicer precej znatno morda na 50 stavb. Zunanja slika sela bi na tem ne trpela, nasprotno, morda bi celo pridobila na preglednosti, raznolikosti in slikovitosti, ker bi se konture gotovo tolikokrat ne ponavljale, toda trpel bi seveda njen znanstveni značaj, v kolikor bi bil cilj razstave predočiti kar najpopolnejšo sliko razvoja ljudske hiše slovanske.

Nasproti pa bi se mogla predočena slika še v marsikaterem pogledu spopolniti z naravnost odličnimi atrakcijami, če bi bilo dovolj sredstev. Znanstveni svet bi gotovo jako zanimala n. pr. paralela slovanskega stanovanja z litvolotiskim, ki bi ga lahko zastopala ena starinska litevska kmetija in en starinski lotiški „nams“ (s kleeto in rijo). A o tem, kako bi tudi široko občinstvo interesirala razstava bivališč drugorodcev, ki polnijo rusko državo, od severnih Samojedov pa do kavkaških gorcev in Turkotatarjev srednje Azije (ali vsaj teh, ki se rusificirajo), tu ni treba pisati. To bi šlo predaleč.

¹⁾ Mokłowski, Sztuka 343, Głogier, Budown.

²⁾ Mokłowski, Sztuka 345, 347, 349.